

Az énekes népi játékok jelentősége az óvodai nevelésben

Haramza Klára

szmeskone.haramza.klara@szte.hu

SZTE JGYPK Alkalmazott Pedagógiai Intézet

Különös hangsúlyt érdemes fektetnünk saját népi hagyományaink gyakorlatban tartására, hiszen az alternatív módszerek között sem találhatunk ennél kipróbáltabb, ugyanakkor a most felnövekvő generáció számára is innovatív és személyes érintődést kiváltó fejlesztési rendszert. Ezeket a játékokat korábban a gyermekek alakították, a szabályokat az alkalom és a szükség szülte, így a hagyományba ágyazódva, de folyamatos megújulási lehetőséggel álltak a gyermekek rendelkezésére.

Tehát a népi játékok az emberi viselkedés olyan mély értelmű megnyilatkozásai, amelyekben az utódok nevelésének ösztönszerű törvényszerűségeit vélhetjük felfedezni. Mire van szüksége a gyermeknek? Milyen módszerrel fejleszthető leginkább? Melyek azok a momentumok, amelyek mentén az érzelmi, értelmi és testi fejlődés leginkább elősegíthető? Ezek az örök érvényű kérdések, melyekre számos megközelítésben keressük a választ, gondolkodásunkban a népi énekes játékok tükrében kerülnek fókuszba.

Kulcsszavak: népi játékok, hagyomány, játékdalok, énekes játékok

A játék fogalmáról

A játék és az éneklés azok közé az ősi műfajok közé sorolható, melyeket emberremlékezet óta művelünk, a kor, a kultúra és az identitás ugyan meghatározza a módot, de a létjogosultsága sosem kérdőjeleződött meg. A népi játék erre a két, ősi szükségletre épít, az emberből ösztönszerűen szakad fel és természetesen rendszereződik, függetlenül a pedagógiai megfontolástól. Ezeknek a játékoknak a szerveződését sokkal inkább a szükség és az ötlet motiválta, s erre épült később módszertan, nem pedig fordítva.

A játék kifejezéshez kapcsolódóan mindannyiunkban megjelenik – inkább érzelmi, mint körülhatárolt, értelmi szinten – a jelentéstartalom. Amikor azonban meg kellene fogalmaznunk, hogy mit is jelent pontosan a játék, már nehézségbe ütközünk.

A játék: „az ember és az állatok tevékenységi formája, melyet a munkától és a tanulástól eltérően minden külső céltől függetlenül, magáért a tevékenységéért folytatnak, és melyet örömmérs kísér” (Nagy, 1977. 42. o.).

Vagy ahogy Detre Pál írja: „a játék olyan tevékenység, melynek közvetlen célja a versenyben a győzelem elérése, illetve valóságos vagy elképzelt cselekmények minél

tökéletesebb ábrázolása, meglevenítése. Olyan szabad és anyagi érdekhez nem kapcsolódó tevékenység, mely előre, pontosan megállapított és minden résztvevőre egyformán kötelező szabályok szerint, külön erre a célra szolgáló helyen (játéktér) és időben zajlik le. A játékot mindig különböző érzelmi megnyilvánulások kísérik, melyek további tevékenységre ösztönző tényezőként hatnak” (Detre, 1980. 23. o.).

Lázár Katalin a munka mint „gyakorlati kötelesség” és a rítus mint „morális kötelesség” mellé – vagy inkább ezekkel szembe – sorakoztatja a játékot mint „minden külső kényszerítő körülményt nélkülöző szabad cselekvést” (Niedermüller, 1990. 537. o.). A munka, mely az életszükséglet megteremtéséhez elengedhetetlen, és a rítus, mely az adott közösség sajátos szabályrendszerét hordozta magában, meghatározta a mindennapokat (Lázár, 2005. 19. o.). A játék azonban látszólag nem létszükséglet, hanem valami plusz, mellyel a gyermekek egymást és önmagukat szórakoztatják. A látszat mögött fellelhető a kulturális kincs átörökítése, a személyiség fejlesztése, a nemzeti öntudat kialakulásának első lépései, a háttérben a társadalmi szerveződés alapvető pillérei húzódnak meg. „Aligha képzelhető el olyan emberi közösség, társadalom, amelynek mindennapi életében ne lett volna igen fontos szerepe a játéknak. A játék fontossága azonban nem mindig tükröződött a különböző társadalomtudományi kutatásokban. A játék mint természetes, 'hétköznapi' cselekvésforma egyrészt kevésbé szembetűnő és kevésbé látványos kulturális jelenség. Másrészt pedig a játék fogalma a gyermekjáték fogalmával azonosult – ha nem is minden esetben, de mégis jellemző gyakorisággal –, ez szintén csökkentette az iránta megnyilvánuló érdeklődést” (Niedermüller, 1990. 531. o.).

Tehát a játék korántsem a kultúra periférikus szegmense (Keszeg, 2011. 229. o.). Johan Huizinga¹ a kultúra megértését feltételezi a játékon, a játék kutatásán keresztül. Az adott kultúra játékeinak megértésében a társadalmi szerveződés felfejtésének lehetséges módját látja. Könyvében különböző témakörökkel hozza összefüggésbe a játékot, így a joggal, a háborúval, a művészettel, a tudománnyal és a költészettel (Keszeg, 2011. 229. o.).

A teljesség igénye nélkül, a fentebb említett definíciókból is következtethetünk arra, hogy a játéknak igen nagy szerepe van mind a személy, mind a közösség életében, s ez nem csupán a gyermekkorra korlátozódik. Óvatosan kell kezelnünk a behatárolást, mert nem létezik támadhatatlan, teljességgel találónak mondható definíció, amely maradéktalanul fedné le ezt a szerteágazó műfajt. Szólnunk érdemes arról is, hogy a játék új teret, szabályrendszert, új viszonyokat teremt, melyekben az emberi viszonyrendszerek és a környezet átrendeződik (Keszeg, 2011). Nyilvánvalóan nem célunk felsorakoztatni – a határterületektől az egyértelműnek tekinthetőig – a játékok ezerféle kategóriáját. A továbbiakban elsősorban a népi játékok, ezen belül is a népi énekes játékok kerülnek fókuszba.

1 A holland történész (1872–1945) kultúraelméletének fő tézise szerint a kultúra legmeghatározóbb eredete a játék, „ezért a kultúrák megértéséhez vezető legmegfelelőbb módszer az adott kultúra egyes szektorainak játékanalízise.” Homo ludens című munkájában fejti ki a kultúra és a játék kapcsolatának jelentőségét (Koltai, 2009).

A játékok kutatástörténete

A legelső képi emlék, amely számunkra ismeretes, Pieter Brueghel flamand festő *Gyermekjátékok* című munkája, 1560-ból. A kép azért bír különös jelentőséggel, mert több mint nyolcvan játékot mutat be, melyet fiatal felnőttek és gyermekek végeznek, a játékok nagy része pedig számunkra is ismerős, hiszen ma is játszunk őket. Beazonosítható például a bújócska, a bigézés, a csigázás, a „golya viszi a fiát”, a fogócskák, az ugró játékok és számos, ma is aktuális játékforma.

A felfedezhető játékok aktualitása két szempontból jelentős: egyrészt kijelenthetjük, hogy a megnevezett népi játékokat több mint négyszáz éve őrzi a hagyomány, és a mai gyakorlatban is tovább él. Másrészt a flamand festő a játékok ábrázolását – a mozgásformát tekintve – akár egy középkori magyar faluról is mintázhatta volna, hiszen saját néphagyományunkból ismeretes játékokról van szó. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a különböző kultúrák népi játécai között nincs különbség, csupán arra a tényre világít rá, hogy a játékok karakterükben hasonlóak.

A magyar gyermekjátékok kutatása több szakaszra bontható. Első fellelhető emlék Baranyai Decsi János *Adagiorum* című munkája 1598-ból.² Számos leírás és említés található például Bornemissza Péter *Ördögi kísértetek* (1578), Szenczi Molnár Albert *Dictionarium* (1604), Comenius *Orbis Pictus* (1685), Apor Péter *Metamorphosis Transsylvaniae* (1736) műveiben (Niedermüller, 1990).³

A magyar népi játékok tervszerű kutatása a 19. században jut jelentős szerephez. A nemzeti öntudat erősödésével párhuzamosan a magyar népi kultúra feltérképezése határozott eszköznek bizonyult az akkori korszellem megerősítéséhez. A játékokat sokszor dallam nélkül, csupán szöveggel jegyezték le. Számos folyóirat közölt játékszövegeket,⁴ és egyre több gyermekjáték-gyűjtemény, népköltés-gyűjtemény született, melyek a későbbi kutatások szempontjából pótolhatatlan jelentőséggel bírnak, hiszen az addig ismert játékokat összegzik.⁵

A világháborúk idején a kutatás visszaesett, de a második világháború után ismét előtérbe került a nemzeti kultúrkinccs feltérképezése. Számos olyan tanulmány és könyv jelent meg, mely a népi játékokat már pedagógiai szempontból kínálja használatra, a hagyományos játékokat alkalmazással együtt taglalja (Lázár, 2005. 26. o.).

2 A latin, magyar és ógörög nyelven írott mű szólásokat, közmondásokat, rövid játékleírásokat tartalmaz (Baranyai Decsi, 1598).

3 A magyar művelődéstörténetet vizsgálva számos olyan művet találhatunk az említetteken kívül, melyek magyar népi játékok leírását tartalmazzák.

4 Hasznos Mulattató, Regélő, Mulattató, Honművész, Athenaeum, Tudományos Gyűjtemény, Magyar Nyelvőr, vö.: Lázár, 2005. 26. o.

5 Erdélyi János 1846–1848-ban; Kriza János 1863-ban; Kálmány Lajos 1877–1878-ban, 1881–1891-ben; Török Károly 1872-ben gyűjtött, illetve közreadott munkái stb.

A 20. század végén, valamint napjainkban több olyan kísérlet indul, melyben a népi gyermekjátékokat pedagógiai szempontból hasznosítják. Ehhez megfelelő segítséget nyújthat a Magyar Tudományos Akadémia – Zenetudományi Intézetében fellelhető, eredeti gyűjtésű adatbázis, valamint a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára is jelentős anyaggal rendelkezik.

A magyar énekes népi játékok fajtái

A játéktípusba sorolás az átláthatóság okán valósult meg, mivel a felhasználható repertoár igen széles, az MTA Zenetudományi Intézetének Archívumában mintegy tizenöt-ezer játékleírás szerepel (Lázár, 1990). Ahhoz, hogy a leghatékonyabb módon használhassuk ezt a kulturális örökségnek minősülő, hatalmas anyagot, létre kellett hozni azt az általánosan elfogadott típusrendet, mely a játék magjának fölfejtése nyomán valósult meg. A játékokhoz kötődő dal vagy mozgásforma területenként mutathat eltéréseket, de lényegében és céljában kategóriánként megegyezik. A típusok öt nagyobb kategóriába sorolhatók:

Eszközös játékok

1. Tárgykészítő játékok.
2. Eszközös ügyességi játékok.
3. Sport jellegű népi játékok.

Mozgásos játékok

1. Ölbeli gyermek játékaik.
2. Ügyességi és erőjátékok.
3. Fogócskák.
4. Vonulás.

Párválasztó játékok

1. Párválasztó körjátékok.
2. Leánykérő játékok.
3. Párválasztó társasjátékok.

Szellemi játékok

1. Szellemi ügyességi játékok.
2. Beugratások.
3. Kitalálós játékok.
4. Tiltó játékok.
5. Rejtő-kereső játékok.

Mondókák

1. Természetmondókák.
2. Növénymondókák.
3. Állatmondókák.
4. Egyéb hangutánzó mondókák.
5. Bölcsődalok.
6. Csúfolók.
7. Egyéb mondókák.

Kisorsolók, kiolvasók

A játékok szövegük szerint a felnőttvilág eseményeihez kapcsolódnak (például lakodalom, lánykérés, szüret stb.), de föllelhető köztük ősi, ráolvasást idéző szövegtípus is. A beavató jelleg egyrészt mintát nyújt a felnőttélet feladatainak és mintáinak megismerésére, a szokások, a társadalmi struktúra és a személyes élet összhangjának megteremtésére, másrészt lehetőséget kínál a gyermek számára az aktuálisan feldolgozásra váró, még meg nem értett, de már részben tapasztalt, az élet menetéhez tartozó momentumokkal való *játékra*. A terek és eszközök a felnőttéletet imitálják, a játék tehát a felnőttek életére utalva valósul meg (például párválasztó játékok, babázás, szüretet imitáló alakoskodás, állatorzás témája körül strukturálódott játékok stb.) (Lázár, 2005. 25. o.).

Az eszközös játékok fajtái

1. Tárgykészítő játékok

Elsősorban a tapintásos érzékelés kialakítását, a finommotorika fejlesztését segítő játékforma a tárgykészítő játékok csoportja. Lényege az adott tárgy elkészítése, mely lehet dísz, hangszer, figura, a felnőttélet eszközeit utánzó tárgy (homoktorta, kemence, kicsi ház, jármű stb.). A tárgykészítő játékhöz kapcsolódóan szűkebb dalanyag áll rendelkezésünkre (ilyen például a *Kelekele, kompa* sárpogácsa-készítő vagy a *Szólj, szólj, sípom!* sípkészítő énekek). Mégis a játékkészítés folyamata közben való éneklés a munkadal műfaját idézi, mely monotonitásával segítheti a gyermeket a megosztott figyelem és a koncentráció gyakorlásában. Tartalmilag az adott tevékenységhez kapcsolódik, így a cselekvésre több területen fókuszál. Az egyszerűbb tárgykészítő játékok megfelelő tevékenységformát jelenthetnek a kiscsoportos korosztály számára (például sárpogácsa-készítés). A tárgy elkészítésének nehézségétől függően értelemszerűen változik a korosztályi alkalmazhatóság is.

2. Eszközös ügyességi játékok

Ebbe a kategóriába tartoznak az olyan jellegű játékok, melyek valamilyen eszköz használatával fizikális (erőnlét, kézügyesség, egyensúlyérzék stb.) ügyességet igényelnek. Ilyenek például: *ugrókötelezés, csigázás, gombozás*. Általában nagycsoportos, általános iskolás gyermekek játékaik, mivel a legtöbbhöz erre a korra alakul ki a megfelelő fizikális és szellemi érettség.

3. Sport jellegű népi játékok

Számos változatát ismerjük, melyek az általánosan népszerűvé vált *csülkőzés, bigézés, mancsózás* és *méta* keveredéseiből jöhetnek létre. Ezek a csapatjátékok a néphagyományban tovább élő szabályrendszerrel rendelkeznek, így területenként változhat a játék menete. Elsősorban a szociális érettségi szint okán alsó tagozatos gyerekekkel kezdjük játszani őket.

A mozgásos játékok fajtái

1. Ölbeli gyermek játékaik

A 3 éves vagy annál fiatalabb gyermekek elsődleges kapcsolódási formája a személyesség. A „*pozitív érzelmi-szociális gondozói háttér megléte elengedhetetlen*” (Danis, 2020. 21. o.). A gyermek fejlődése érzelmi alapú élményekre épül, melyek elsősorban a személyesen rá irányuló gesztusokból állnak össze. E szükséglet mentén alakultak ki az ölbeli gyermek játékaik, melyek segítséget nyújtanak a gyermeknek abban, hogy megismerje saját testrészeit, megtanulja megnevezni azokat, megértse a különböző mozgásformák lehetőségét. Az óvodai zenei fejlesztés legalapvetőbb momentuma a metrumérzék fejlesztése. Az egyensúlyérzék fejlesztése kisiskoláskorra lezárul, „*a későbbi (élet)korokban e készség csak rendkívüli többletmunkával és már csak nagyon kis mértékben fejleszthető*” (Tamásiné, 2015. 57. o.). Az egyensúlyérzék, valamint a helyes zenei érzék kialakításához el kell érni, hogy a gyermekek kiscsoportos korokra képesek legyenek az egyenletes lökötést (metrum) mozdulataikkal kifejezni. Az óvodai repertoárban az egyenletes lökötés negyedértéket jelent (Tamásiné, 2015. 57. o.). Ezek a játékok a testrészek megismerésén kívül az egyenletes lökötés gyakorlására hivatottak. Hangkészletüket tekintve terc vagy szekund távolságban mozognak, tehát a legegyszerűbb játékdal jelleget öltik. Ritmikáját tekintve negyed- és nyolcadmozgások figyelhetők meg, de a negyedlöketés a metrumérzék fejlesztése érdekében jól kivehető. Ezeknél a daloknál nem a szöveghez igazodik a ritmus, hanem a metrumhoz igazodik a szöveg, hogy a lökötés minél erőteljesebben érvényesüljön. A felnőtt is ösztönszerűen, egyenletes lökötéssel játszik a gyermekkel egy *Csip-csip csókát* vagy egy *Töröm, töröm a mákot*. Az ölbeli játékok célja

tehát a zenei fejlesztés szemszögéből, hogy a dallamformálás és a ritmuskészség kialakításának legelső lépcsőfokát erősítse meg.

2. Ügyességi és erőjátékok

Ebbe a kategóriába azok a játékok kerültek, melyek „nem mutatnak különösebb rokonságot semelyik más típussal vagy típuscsoporttal sem” (Lázár, 2005. 35. o.). Idetartoznak azok a megfelelő egyensúlyt és erőnlétet igénylő játékok, melyekhez két vagy három személy szükségeltetik (például *kakaszóás, gólya viszi a fiát, talicskázás* stb.), vagy olyan csoportos játékok, melyek máshová nem sorolhatók (például *versenyfutások, páratlanok*). A zenei fejlesztés szempontjából releváns játékok azonban az ugyancsak ebbe a kategóriába tartozó guggolós és kifordulós körjátékok, páros szökdelők, páros forgók, valamint a kendős játékok.

A kiscsoportos korú gyermekek táncos mozgásformái, melyek életkori sajátosságainak megfelelően, csoportszinten támogatja fejlődésüket, a következők: „*térdrugózás, testsúlyáthelyezés kis terpeszben (ringás), guggolás, dobbantás, forgás egyedül, ugrálás páros lábon, combütés egyenletesen két kézzel, egyenletes taps*” (Tamásiné, 2015. 49. o.). Középső csoportban: „*köralakítás kézfogással, egyenletes járással, vonulások hullám és csigavonalban, kifordulás a körből, irányváltoztatás, kör szűkítése, tágitása: egyenletes lépés a kör középpontja felé és vissza, ringás állva és járás közben rugózás (egyenletes térdmozgás), páros sarokemelgetés, sarokkoppintás előre váltott lábbal, helyben járás lábujjon és sarkon, forgás egyedül, párosan, szökellés, egymás megkerülése, páros forgás páros kézfogással, páros vonulás kézfogással, oldalzáró lépés dobbantással, záró lépés előre dobbantással, lassú höcögő*” (Tamásiné, 2015. 49. o.). és nagycsoportos korban: „*vonulások hullám- és csigavonalban, kapuk alatt átbújás, köralakítás, oldalzáró lépés egy irányba jobbra-balra, záró lépés előre-hátra, csárdáslépések (párban, kézfogással), záró lépés hátra, lépés dobbantással, szökdelés karlengetéssel – tapssal – forgással, páros keresztzett kézfogás, szökellés páros kézfogással, forgás párban, páros forgás szökelléssel, sergés, kézgesztusok*” (Tamásiné, 2015. 49. o.). Tehát a kiscsoportos korosztálynak megfelelő táncos játékok között nem szerepel körjáték, mégis a gyakorlatban azt látjuk, hogy a kiscsoportos korosztálynak számos esetben tanítanak guggolós és kifordulós körjátékot. A probléma nem végtelen, és nyilvánvalóan sok kisgyermeknek nem okoz nehézséget guggolós körjátékot játszani négyéves korában. A módszertani kifejtés azonban azt a tényt támasztja alá, hogy a gyermek se felfogóképességében (dallamszerkezet, mozgásforma, térbeli tájékozódás, koordináció), se szociális készségei terén (csoportos játék, kézfogás), se testi érettségében (egyensúlyérzék, körben járás) nem tart ott, hogy ezeket a játékokat magabiztosan játszhassa. A fejlesztéshez pedig nem a *túl korán* alkalmazott gyakorlatok a megfelelőek, hanem az életkori sajátosságok figyelembevételével tervezett munkamenet kialakítása a cél.

Így a *guggolós körjáték* (például *Ég a gyertya, ég, Mit játsszunk, lányok?, Csicsriborsó*) és a *kifordulós körjáték* (például *Lánc, lánc, eszterlánc, Ispiláng, ispiláng*) a középső

csoportos vagy annál idősebb gyermekek játéka lehet. Ezek a játékok egy foglalkozás elején, „kedvcsinálónak” is rendkívül hasznosak, hiszen nem igényelnek különösebb ügyességet, valamint az egyenletes járás kézfogással lehetőséget teremt arra, hogy az erősebb képességű gyermekek segítsék a kevésbé ügyes társaikat anélkül, hogy ezt bármelyikük észrevenné.

Ugyancsak ebbe a csoportba tartozik a *páros szökdelő* (például *Án-dán didijom, Erre kakas, erre tyúk*), valamint a *páros forgó* (például *Túrót ettem, Kertet, kertét kezdtünk*) is. Mozgásformáját tekintve a nagycsoportos gyermekek játéka. A tevékenység során a gyermekek párba állnak, és elől keresztben fognak kezét. Mindkét játék metrumra szökdeléssel történik, de míg a páros szökdelőnél előrehaladunk, a páros forgónál értelemszerűen körbe-körbe szökdelünk, minden ismétlésnél irányt változtatva.

A *kendős játék* (például *Tűzet viszek, nem látjátok?*) gyakorlatilag egy fogóval összefűzött körjáték, mely összetettsége okán szintén inkább a nagycsoportos korosztály játéka lehet.

Az ezekhez a játékokhoz kapcsolódó dalokat ritmusképlet szempontjából negyed és nyolcad jellemzi. A kétnegyedes lüktetésű dalok kiválóan alkalmasak arra, hogy a körben járás vagy szökellés is lüktetésre történhessen, erősítve ezzel a metrumérzéklet. Dallamkézlete kvart vagy kvint távolságban mozog, de előfordul szűkebb hangterjedelmű ének is (például *Babot főztem – páros szökdelő*).

3. Fogócskák

A fogócskáknak számos fajtáját ismerjük (*sima fogó, láncfogó, érintő fogó, jégfogó, szoknya fogó, szembekötős fogó*), ismertek és a gyakorlatban is használatosak a szituációs játékkal, színjátékkal egybekötött fogók (ilyen például a *Tyúkozás, a Sánta róka, Kinn a bárány, benn a farkas* stb.). A fogókat onnantól kezdve érdemes játszani, amikortól a gyermek képes a kooperatív játékokra (középső csoport). Találunk köztük olyanokat, amelyekhez dal társul (például *Ha én cica volnék, Kocsi, kocsi, komámasszony, Erre csörög a dió*), melyek általában a fogó sajátosságához igazodnak.⁶

4. Vonulás

„A néprajzkutatók megállapítása szerint ezekben a játékokban az ősi világbép, hitvilág elemei maradtak fenn töredékes, áttételes formában, s természetesen anélkül, hogy a gyermekeknek a leghalványabb sejtelmük lenne arról, hogy a játékoknak mi volt a jelentősége régen” (Lázár, 2005. 36. o.).

⁶ A szoknya fogó – Kocsi, kocsi, komámasszony – hosszabb terjedelmű, hogy a páros szökdelőre legyen idő. A szembekötős fogó – Erre csörög – rövidebb, néhány ütem folyamatos ismételtetésével a bekötött szemű fogót a hang irányába terelik. A fogóban az ének vagy a játék kezdetét jelöli – Ha én cica volnék –: vagy a játék idejét szabja meg, vagy a hang irányának felismerését állítja feladatul.

Korábban lányok játszották, az egész falun végigvonulva. A mai gyakorlatban egészen kicsikkel, de középső csoporttól mindenképp játsszuk az egyszerűbb vonulásokat, melyek dalszerkezetük szerint rövidebbek, egyszerűbbek és kisebb hangterjedelműek (például *Tekeredik a kígyó*), a kapuk alatt átbújós, úgynevezett „bújó-vonuló” játékok pedig nagycsoportban kapnak teret (például *Bújj, bújj, zöld ág!*). A „bújó-vonuló” játékok egyszerűbb koreográfia megértését igénylik, melyben előbb-utóbb mindenki sorra kerül mint kaputartó vagy sorvezető, így a csoporttól kiegyensúlyozott megértést kíván.

A párválasztó játékok fajtái

1. Párválasztó körjáték

A párválasztók dalai motívumrendszerükben sokszor a párosító énekekre emlékeztetnek, de a felnőttélet utánzásának momentumai nem csak a motívumrendszerben érhetők tetten ezekben a játékokban. A szituáció, melyben a cselekvés megvalósul, a felnőtt párválasztás gyermekjáték megfelelője, ahol az érzelmi kapcsolódás nagy szerephez jut. Elénekeljük a dalt, egy gyermek közepén áll, a dal végén (vagy közepén) behúz valakit a körből, majd együtt táncolnak, és végül mindig az jön ki a körbe, aki régebb óta a kör közepén volt. Nagycsoportoskorban kezdjük tanítani a páros tánc lépéseket, a csárdást és a páros játékokat. Ennek oka nem csupán a mozgásforma nehézsége, melyben a pár egymásra van utalva a tánc közben, és nincs egy közösségi kiegyenlítő erő, mint ahogy azt a körjátékoknál megfigyelhetjük. Nagyon lényeges az a szempont is, hogy a gyermek szociális fejlettségének megfelelő szintűnek kell lennie a páros feladatokra és a párválasztásra, a játék folyamán szükséges egyfajta közösség előtt való érzelmkifejezés a pár kiválasztásához. Épp ezért ezek a játékok legkorábban nagycsoportoskorban ajánlottak. A népi hagyományban a párválasztó játékok a 10-12 éves lánygyermekek játéka volt, hiszen érzelmileg ebben a korban bizonyultak érettnek hozzá. A hagyományt azért tarthatjuk releváns szempontnak, mert a gyakorlatból kiindulva alakult a szokásrendszer. A gyakorlat pedig azt mutatja, hogy az óvodáskorú gyermekek nem elég érettek ezekhez a játékokhoz. Mégis gyakran előke­rül az óvodai zenei nevelés programjában.

2. Leánykérő játékok

A leánykérő játékokban a körön kívül álló „kérő” mindig kiválaszt valakit, így a körön kívül egyre többen, a körben egyre kevesebben maradnak. A „leánykérés” általában egy párbeszéd által valósul meg, az „anya” és a „kérő” között. Ám a „kérő” nem egyvalakit választ, hanem szép lassan mindenki sorra kerül, a népi hagyományban ez a játék mégis a 12-14 éves lánygyermekek játéka volt (tehát olyan lányoké, akik közeledtek a férjhezmenetelhez). Ezt a játékot szintén megtaláljuk az óvodai gyakorlatban, de a helyzet a

párválasztó körjátékhoz hasonló: valójában semmi nem támasztja alá, hogy ezek a játékok érthetőek lesznek hatéves vagy annál fiatalabb gyermekek számára (Lázár, 2015.).

3. Párválasztó társasjátékok

A népi hagyományban ezt a játékot a lányok és fiúk együtt játszották, és talán ez az egyetlen olyan párválasztó játéktípus, amely nem igazán jelenik meg az óvodai gyakorlatban, mivel nem kapcsolódik hozzá ének (például *Kútba estem, Hoppon maradt vőlegény*).

A párválasztó körjátékok (például *Hej, vára, vára, Cickom, cickom, Érik a meggyfa*), a leánykérők (például *Most viszik, most viszik Danikáné lányát, Hol jársz, hová mész, nagy Erzsébet asszony?*) dalszerkezet szerint négysoros vagy kétszer négy soros, akár oktáv hangterjedelmet is bejáró énekek, melyek ritmusképlete negyed-, nyolcad- és tizenhatod alapú is lehet, tehát ezek a dalok a könnyebb népdalok nehézségi szintjével kerülnek párhuzamba.

A szellemi játékok fajtái

A szellemi ügyességi játékokhoz, valamint a beugratásokhoz nem kötődnek énekek. Ebben a kategóriában a zenei nevelés szempontjából a kitalálós játékok, a rejtő-kereső játékok és a tiltó játékok lényegesek.

1. Szellemi ügyességi játékok

Ezek a játékok a gyermek emlékezőképességét, kifejezőkészségét, számolási készségét stb. fejlesztik. A hétéves, iskolaérett gyermek anyanyelvi fejlettségét, tízes számkörben való helyes tájékozódását, életkorának megfelelő általános ismereteinek stabilitását alapozhatjuk meg velük. Ilyenek például a nyelvtörők (*Két bikapata, Mit sütsz, kis szűcs?*), az alliteráló mondatok (*Kerekes kerekét*), vonáshúzogatók (*Egy, kettő, három, dinomda-nomdánom*), a hét napjait tanító játék (*Hétfő hetibe*).

2. Beugratások

A beugratások olyan szórakoztató játékok, melyek során az ügyetlenebb, kevésbé figyelmes gyermekek könnyen lemaradhatnak, kieshetnek a játék menetéből, vagy aki újonnan csatlakozik, az lesz a beugratás alánya. „*Elképzelhető, hogy a folklórban ismert avatási szertartásoknak játékváltozatai*” (Lázár, 2005. 38. o.). Ilyen játék például *A vízzel való leöntés, a foghúzás*.

3. Kitalálós játékok

A számos területen elterjedt *Hej, koszorú, koszorú* kezdetű körjáték alkalmazása két változatban ismeretes. Az egyik, amikor a kör közepén álló gyermek szemét bekötjük, majd a dal eléneklése után valaki a közepén álló mögé áll, és megkérdezi: „Ki van a hátad mögött?”, ennél a verziónál hang alapján kell felismerni a körbe lépőt. Bekötött szemmel sokkal inkább hagyatkozunk a „nyitott” érzékszerveinkre, így a hangszín, a hangerő és a hangmagasság iránti érzék csiszolása történik, játékos formában. A másik változatban szintén beáll valaki a kör közepére, bekötött szemmel, a dal eléneklése után pedig belép valaki mögé, de itt a csoport teszi fel a kérdést. Ekkor a kör közepén álló megfordul, és a belépő arcát, haját megtapintva próbálja kitalálni, ki az. Ennél a változatnál a tapintásos észlelés fejleszthető. A körjáték összetettsége okán nagycsoportos korosztálynak ajánlott. A dalszerkezet általában négysoros, kvint vagy szext hangterjedelmű, ritmusképlet szerint egyszerű, negyed- és nyolcadmozgások figyelhetők meg benne.

4. Rejtő-kereső játékok

Szintén nagyobb gyermekek játéka. Közismert és népszerű változata a *Csön, csön, gyűrű*, amikor a közepén álló a dal közben egy gyűrűt rejt valakinek a markába, a kívül járónak végül ki kell találnia, hogy kinek a markába került a gyűrű. A rejtő-kereső játékok énekes változatai dalszerkezetük szerint a kitalálós játékokhoz hasonlóak, de számos verzióját ismerjük, melyhez nem tartozik ének, ilyen például a bújócska.

5. Tiltó játékok

Ismerünk énekes és prózai verziót is. Az úgynevezett *nevetéstilalom* (például *Mély kútba tekintetem, Hej, reszelő, reszelő*) esetében a dal eléneklése után a kör közepén álló bohóckodik, grimaszol, aki elneveti magát, kiesik vagy zálogot ad. Gyakran előkerül a *szoborjáték* (mozgástilalom), a *farkasszemnézés* (pislogástilalom) vagy a *csöndkirály* (beszédtilalom). Ezeken keresztül a gyermekek az önuralmat, állhatatosságot, kitartást gyakorolhatják.

A mondókák fajtái

„Olyan komplex műfajjal állunk szemben – írja Borsai –, amelyben a kisgyermek életének vagy a természet jelenségeinek különböző alkalmihoz kapcsolódó ritmikus szöveg egy bizonyos mozdulat vagy mozdulatsor kíséretében, ütempáros szerkezetből alakuló, gazdag formavilágú dallammotívumokkal, illetve deklamáló vagy dallamos hanglejtéssel hangzik fel” (Borsai, 1980. 22. o.).

Ez a meghatározás azonban még nem különíti el az előző négy játéktípustól a mondókák műfaját. A különbséget Borsai Ilona így foglalja össze:

„A népi mondóka elsődleges jellegzetességeként említhetjük, hogy mindig valamilyen konkrét alkalomhoz vagy szándékhoz kapcsolódik, sajátos, mással fel nem cserélhető szerepe, funkciója van. A környező világ jelenségeivel kapcsolatos mondókákat rendszerint valamilyen meghatározott alkalom váltja ki. A játékok cselekménye helyett tehát a mondókáknak pontosan körülhatárolt funkciója van – s mindegyik funkcióhoz a legtöbb esetben egy vagy több jellegzetes mozdulat is hozzátartozik” (Borsai, 1981. 2. o.).

Tehát a mondóka mindig konkrét alkalomhoz (altatás, a nap előbújása, egy állat megjelenése stb.) köthető. A kisgyermek életében minden újszerűen hat, még meg kell ismerkednie a körülötte élő növényekkel, állatokkal és a természeti jelenségekkel is. Meg kell tanítani őket figyelni, hogy a megfigyelésből tapasztalati úton szerzett tudás származhasson.

A bölcsődalok (például *Tente, baba, Beli buba*) már újszülöttkortól jelen vannak a gyermek életében, a monoton, rövid dallamok az elaltatás aktusához köthetők. Az altatáshoz kötődő szavak (*tente, ingó-bingó, beli, csíjja-bujja, csicsíjja!* stb.) kifejezetten ezeknek a daloknak a sajátosságai.

A természetmondókák (például *Süss fel, nap!, Ess, eső, ess!*), valamint a növény- (például *Szeret, nem szeret, Élek-e, halok-e?*) és állatmondókák (például *Gólya, gólya, gilice, Katicabogárka, menj fel az égbe!*) a kisgyermek környezettel való ismerkedését segítik. A rövid prózai szövegek vagy a szűk hangterjedelmű (terc, kvart, esetleg kvint) dalocskák alkalmat adnak arra, hogy a gyermek a körülötte élő dolgokra, a természeti jelenségekre reagáljon, közben megfigyelje azokat.

Az egyéb mondókákhoz sorolunk minden olyan mondókát, melyek az előző kategóriákba nem illeszthetők bele. Ilyen lehet egy új étel evésekor mondogatott versike (például *Újság hasamba!*) vagy a fogváltáshoz kapcsolódó mondóka (például *Pocik, adjál vasfogat!*).

Kisorsolók, kiolvasók

A kisorsolók és kiolvasók a mondókák kategóriájába is tartozhatna, de mivel a játék cselekményéhez köthetők, így külön említjük őket. Dallam nélküli, ütempáros versekről van szó, melyekben a lüktetés kiemelése lényeges, a mozdulat (kiolvasás) is erre történik. Rendszerint a játékot megelőző aktus, mely a játék menetét meghatározza. Számos verzióját ismerjük, valamint sok olyan szóval találkozhatunk bennük, melyek önmagukban értelmetlenek (Lázár, 2005. 48–49. o.). Tátrai Zsuzsanna szerint ősi, valószínűleg szokások maradványai ezek a versek, melyekben szinte tetten érhető a „boszorkánymester (...) kényszerítő, búbájos szava (...)” (Tátrai, 1988. 593. o.).

Összegzés

Az énekes játékok elsődleges jelentősége óvodáskorban a hovatartozási élmény kialakításában és erősítésében, valamint az éneklés szeretetének kialakításában érhető tetten. A legfontosabb a közös éneklés megvalósulása, még akkor is, ha a gyermekek intonációs készsége ebben a korban még nem igazán kifinomult. Gondoljunk arra, hogy az énekes játékok komplexitása révén számos terület alakítható, ilyenek például: a zenei ízlés, a ritmuskészség, a metrumérzék, az egyensúlyérzék, a hangszínérzék, a jó hangmagasság és hangerő iránti érzék, a finommotorika, az anyanyelvi ismeretek, a beszédképesség, az énekhang, a fizikális erőnlét, a szociális kapcsolatok, a szabályrendszer, az alapvető udvariassági szabályok stb. Tehát a testi érettség, a motoros képességek, az értelmi és érzelmi képességek, a szocializáció és a kommunikáció terén (*Tamásiné*, 2015) egyaránt hatékonyan fejleszthetünk, de csak abban az esetben, ha a játék játék marad, nem pedig elvégzendő feladat, amitől egy egész életre elmegy a gyermek kedve az énekléstől.

Sokszor kérdezték már meg a hallgatók, hogy melyik az a zenés módszer, amelylyel leginkább fejleszthető a gyermek. Az a benyomásom, hogy távolabb keressük a megoldást, holott az kézközben van. Saját kulturális örökségünk élő megnyilatkozásáról beszélhetünk, melyet generációk óta gyakorlatban tart a pedagógia. A módszertani behatárolás pedig inkább irányelvet, semmint szabályrendszert mutat, így a csoporthoz, egyénhez és saját meggyőződésünkhöz mérten, figyelve a gyermekeket, a módszert bátran alkalmazhatjuk és variálhatjuk, ahogyan ezt előttünk is hosszú idő óta tették.

Irodalom

- Baranyai Decsi János (1598): *Adagiorum Graecolatinoungaricorum chiliades quinque*. Országos Széchényi Könyvtár - Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/12500/12550/12550.pdf> (2022.07.03.)
- Borsai Ilona (1980): Gyermekjátékaink és mondókáink dallamvilága. In: Borsai Ilona, Hajdu Gyula és Igaz Mária: *Magyar népi gyermekjátékok. Ének-zene szakköri füzetek*. 2. Tankönyvkiadó Vállalt, Budapest. 67–77.
- Borsai Ilona (1981): A magyar népi gyermekmondóka műfaji sajátosságai. In: Borsai Ilona: *Gyermekjátászó, III. Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, Szombathely*. 1–57.
- Danis Ildikó (2020): A csecsemő- és kisgyermekkorai lelki egészség támogatásának indokolt-sága – egy új fókusz a kora gyermekkori intervencióban. In: Danis Ildikó, Németh Tünde, Prónay Beáta, Góczán-Szabó Ildikó és Hédervári-Heller Éva (szerk.): *A kora gyermekkori lelki egészség támogatásának elmélete és gyakorlata, fejlődéselméletek és empirikus eredmények I*. Semmelweis Egyetem Egészségügyi Közszolgálati Kar Mentálhigiéné Intézet, Budapest. 20–44.

- Detre Pál (1980): *Játék I.* Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Fináczy Ernő, Kornis Gyula és Kemény Ferenc (1936, szerk.): *Pedagógiai Lexikon I–II.* Révai Irodalmi Intézet, Budapest.
- Keszeg Vilmos (2011): A játékkultúra kutatásának szemlélete. In: Gazda Klára (szerk.): *Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia. Erdélyi Múzeum.* 73. 1. 227–230.
- Keszeg Vilmos (2018): *Keresztútzben a népi kultúra: interpretációs és kontextualizáló kísérletek.* In: Jakab Albert Zsolt, Vajda András és Kriza János (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai.* Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Koltai Andrea (2009): *Johan Huizinga: Homo ludens. Kísérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására.* Communicatio. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Nyelvtudományi Doktori Iskolája weboldala.
<http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/bevhumankomm/20091/huizingajkoltaia.htm> (2022.07.03.)
- Lázár Katalin (1990): Játéktípusok. A játékok rendje. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz, VI.,* Akadémiai Kiadó, Budapest. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/06/96.html> (2022.07.05.)
- Lázár Katalin (2005): *Népi játékok.* Planétás Kiadó – Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Nagy Sándor (1977): *Pedagógiai Lexikon II.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Niedermüller Péter (1990): Magyar népi játékok. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz, VI.* Akadémiai Kiadó, Budapest. <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/06/96.html> (2022.07.05.)
- Tamásiné Dsupin Borbála (2015): A zenei nevelés módszertana. In: Pálfi Sándor (szerk.): *Óvodapedagógiai módszertani kézikönyv.* Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Tátrai Zsuzsanna (1988): A gyermekkor költészete. In: Dömötör Tekla és mtsai. (szerk.): *Magyar Néprajz V.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Voigt Vilmos (1998): *A magyar folklór.* Osiris Kiadó, Budapest.